

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A hazai újságolvasás történetéhez. Sajtótörténeti irodalmunkban ismeretes, hogy XVIII. századi hírlapjaink nagy része — valamilyen módon — kapcsolatban volt a korabeli iskolázással.¹ E kapcsolat COMENIUSRA vezethető vissza, aki a sárospataki kollégium tanáraként megalkotott *Scholae Pansophicae Delineatio* című tervezetében a tanulók foglalkoztatásának rendjébe felvette az újságolvasást is. A terv megvalósítására a pietista FRANCKE hallei iskolájában került sor, és ennek nyomán elterjedt a század folyamán más németországi iskolákban is. Hazánkban BÉL Mátyás nevéhez fűződik az iskolai újságolvasás bevezetése. BÉL tanulmányait Halléban végezte, hírlapja a *Nova Posoniensia* pedig szorosban kapcsolódott az általa megreformált és pietista elvek szerint újjászervezett evangélikus iskolához. Az iskolai újságolvasás célja COMENIUSNÁL és követőinél is az volt, hogy segítségül legyen a tanulóknak a latin nyelv, a földrajz és a jelenkori történelem tanulásánál.

A pietista hagyományokon kívül még az a körülmény is hozzájárult XVIII. századi hírlapjaink és az iskolák közötti kapcsolat létrejöttéhez, hogy az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*ba is belevették a gimnáziumok tantervébe, rendkívüli tárgyként az újságok olvasását és magyarázását (*Collegium novorum publicorum*). E tervvel függ össze a *Nova Posoniensia* után következő latin újságunknak, a KERESZTÚRY József által szerkesztett *Ephemerides Vindobonenses*nek az indulása: minden bizonnyal e lap töltötte be azt a szerepet, amelyet a *Collegium novorum* megvalósításához tervbe vett egyetemi újságnak szántak.² De a század többi latin és német nyelvű hírlapjáról is kimutatható, hogy valamiképpen iskolákkal voltak kapcsolatban.³ Sőt a 80-as, 90-es években meginduló és kifejlődő magyar nyelvű hírlapok esetében is rámutattak már erre.⁴

Tisztán látjuk tehát az iskolai újságolvasás gondolatának gyökereit, ismerjük hazai megvalósítóit és azokat a lapokat, amelyeket a század folyamán iskoláinkban olvastak. Azt is tudjuk, hogy nagyarányú, minden iskolára kiterjedő mozgalom nem lett belőle, csupán néhány iskolában valósították meg. Aránylag keveset tudunk azonban arról, hogy ahol folyt újságolvasás, kiknek a részvételével, miképpen, milyen körülmények között folyt. E kérdéseket szeretnénk az alábbiakban néhány adattal megvilágítani a századvégi magyar újságokkal kapcsolatban.

¹ A hazai iskolai újságolvasásra nézve l. KORNIS Gyula, *A magyar művelődés eszményei*. Bp. é. n. I. köt. 15. l.; MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. és DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. 1948. 142—163. l.

² Vö. DEZSÉNYI i. m. 158. l. és KÓKAY György: *Az Ephemerides Vindobonenses*. Magy. Könyvszle. 1957. 347—359. l.

³ Így az *Ephemerides Budenses*ről is tudjuk, hogy olvasták egyes iskolákban. A német nyelvű XVIII. századi lapjaink közül az *Opferischer Mercurius* kivételével a többi mind az iskolázással függött össze. (DEZSÉNYI, i. m. 158. l.)

⁴ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 34—35. l.

PÉCZELY József, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője (aki Németországban és Svájcban ismerkedett meg a felvilágosodás eszméivel, és talán a hírlapok jelentőségével is), lapja 1790. március 20-i számában többek között ezt írja: „Ditsérettel említhetnénk mi is némelly érdemes Urakat 's T. Prédikátorokat, a'kik a' Magyar könyveket nem tsak magok meg-szerzik, hanem Hallgatóikkal is meg-szeresztetik. — Vagynak olyanok, a'kik mikor a' Gyűjteményt, Hadi Történetet vagy Magyar Kurirt veszik, 's olyat látnak benne, melly a' szegénységnek is hasznára vagyon, tizet tizenkettőt magokhoz hivatnak, 's el-olvassák előttök. — Tegyük fel, hogy minden T. T. Plébánus és Prédikátor Urak ezt tselekednék, mennyire mehetnénk tsak hat esztendeig!”⁵ E sorokból kiderül, hogy valóban voltak olyanok az értelmiség soraiban, akik felolvasták az újságokat a nép előtt. Erről eddig csak a kormányzati tényezők — rosszaló értelmű — felterjesztései alapján volt tudomásunk.⁶ De PÉCZELY előbb idézett soraiból azt is látjuk, hogy ő másokat is, főleg lelkésztársait a példa követésére buzdította. És hogy nem eredménytelenül, bizonyítják az alábbiak.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című bécsi magyar újság, amely indulásakor, 1789-ben már kijelentette, hogy a magyar ifjúságot tekinti fő céljának, és e célból jelentős mennyiségű ingyen-példányt küldött az iskoláknak, 1791. december 23-án az alábbi levelet tette közzé Palotáról:

„Melly nagy betsületben legyenek nálunk az Uraknak betses Leveleik, magokkal együtt: észre vehetik leg-közelebb abból, hogy előbb ugyan négyen öten magunk olvassuk el azokat, azután magyaráztatjuk Tanulóinknak; most kivált a' télen, Vasárnap, dellyesti Isteni-szolgálat után olvastatjuk az Oskolában számosan fel-gyülekező Mester-embereink' 's Legényeinknek. A' gyakorlást magam kezdettem egy rövid Beszéddel, mellyet az Újság-olvasásnak hasznairól mondtam. Midőn halaszthatatlan foglalatosságaim nintsenek, fel szoktam menni mindenkor magam az Oskolába, hogy a' nevezetesebb Újságokat ne tsak olvastassam; hanem magyarázzam is. Tapasztalatom szemlátomást újdonna új szerzeményemnek óhajtott gyümölteit. Sok Mester-legény azt az időt a' kortsmán szokta tölteni, pénz', egészség', betsület' vesztegetéssel; de így lassanként a' valósághoz kezd szokni, vigyázóbbá tétetvén nem tsak az Újságokból, hanem a' Szükségben segítő, és más nevezetes Könyveknek némelly szakaszaikból, jövendő életének nevezetesebb környüállásaira. Kezünk' ügyében vagyon, Európának Oskolánkban régen függő közönséges Táblája, mellyből örömmel tanultatnak Raff' Geografiája szerént gyermekeink, 's midőn olvastatnak az Újságok, vátig tsudálják a' Jelenlévők Tanulóinknak okos feleléseket. — Egyébaránt az Újságok szakaszonként bé-köttetvén, Oskolánk' hasznára fordítatnak akképp' is, hogy nevelni fogják azon tsekély oskolai könyves Tárunkat, mellynek fundamentomát kívántam vetni holmi gyermekeknek szükséges kézi könyveknek meg-szerzéseek által...”⁸

E levélből megtudjuk, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újságot 1791-ben felolvasták a várpalotai iskolában, mégpedig nem csak a tanulóknak, hanem téli vasárnapokon, az istentisztelet után a mesterembereknek és legényeiknek is. A lelkész magyarázatokat fűzött az újsághírekhez. Itt is — miként COMENIUS tervezetében és BÉL Máttyás iskolájában — főleg a földrajzi tanulmányok kiegészítésére szolgált az újságolvasás a tanulók számára; a mesterembereknek és legényeiknek azonban már

⁵ *Mindenes Gyűjt.* 1790. márc. 20. — III. 368. 1.

⁶ SÁNDOR Lipót nádor 1795. április 16-án a királyhoz intézett memorandumában hívta fel az uralkodó figyelmét arra, hogy falusi jegyzők egyes helyeken felolvassák a parasztoknak a franciaországi eseményekről beszámoló és ezért károsnak tekintendő újságokat. MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai.* Bp. 1926. 828. 1.

⁷ Valószínűleg Várpalotáról van szó.

⁸ *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. dec. 23.

többet is jelentett : számukra a hírlapok már a műveltségnek és a felvilágosultságnak, sőt a politikai ismereteknek is a forrásai voltak. Általuk tanulták meg szabad idejükben helyesen felhasználni, és „vigyázóbbá” lenni a „valóság” iránt. E kifejezések 1791-ben sok mindent jelenthettek, különösen, ha meggondoljuk, hogy e lap ebben az időben bőségesen beszámolt a francia forradalom eseményeiről és a magyarországi politikai és irodalmi mozgalmakról.

1790-ben Sopronban az evangélikus lyceum tanulói megalakították a soproni magyar társaságot. Az alapítók (KIS János, NÉMETH László) már az előző évektől kezdve rendszeresen járták és olvasták a magyar újságokat : a *Mindenes Gyűjteményt*, a *Magyar Kurirt* és a *Hadi Történeteket*. Érdeklődésük főleg a francia forradalom híreire és az angol parlamenti eseményekre, valamint a hazai politikai és szellemi élet közleményeire terjedt ki. Azt, hogy milyen izgatottan várták az újabb híreket, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy többször még az üléseket is félbeszakították azért, hogy az éppen akkor érkező újságokat átnézhessék. A soproni társaság fennállásának első éveiben éppen a hírlapok vonzották leginkább az ifjúságot a társaságba. Hírlapjaikat nem csak ők, hanem mások is olvasták Sopronban. A kiolvasott újságokat a könyvtárban helyezték el.⁹

A soproni evangélikus líceum hallgatói számára tehát az újságolvasás már nem felülről elrendelt, kötelező tárgy, hanem önként vállalt, saját érdeklődésüket kiegészítő időtöltés volt. Általa igyekezett a soproni ifjúság tájékozódást szerezni a világ eseményei és a hazai politikai és irodalmi mozgalmak között.

Az eddig említettek azt mutatják, hogy az iskolai újságolvasás a század végén főleg protestáns iskolákban élt tovább. Érdekes, hogy 1791-ből van adatunk katolikus iskoláról is : a tatai piarista gimnáziumról tudjuk, hogy ott is olvastattak az ifjúsággal újságot, de nem magyar nyelvű lapokat, hanem az *EPHEMERIDES BUDENSEST*,¹⁰ amely felvilágosult szellemű újság volt ugyan, de latin nyelvű. Mégsem mondhatjuk ki általános szabályként azt, hogy a protestánsoknál a magyar nyelvű, a katolikusoknál pedig a latin nyelvű újságok olvasatása lett volna divatban, hiszen azt is tudjuk, hogy a pozsonyi szeminárium hallgatói lelkes olvasói voltak a magyar újságoknak,¹¹ és láttuk, hogy PÉCZELY nem csak lelkészekről, hanem plébánosokról is beszélt.

Az 1790-körüli mozgalmas időkből felélenkült az újságok iránti érdeklődés, és ez megnyilvánult az iskolákban is. A későbbiek során valószínűleg — mint ahogy minden téren — itt is hanyatlás állhatott be : a kormányzati tényezők a cenzúra segítségével elszíntelenítették az újságokat. Hogy mégis szokásban maradt még ezekben az időkből is az újságolvasás egyes iskolákban, kitűnik a *Magyar Hírmondó* 1796. június 17-i számából. Ebben a szerkesztők arról értesítik az olvasókat, hogy a következő fél évben ismét közölnek majd folytatásos cikkeket, mint ahogy ezt a múltban is tették. „A’ Szülék, Nevelők és Tanítók, kik a’ gondviselésekre bizattattott Nevendékekből, szerentés okos lakosait kívánnak formálni a’ Világnak, nem keveset segíthetnek e’ nagy munkára nézve magokon, tsak az említett tizenkét Előadásokból is. Tsalhatatlan igazság az, hogy gyenge korú embertársainkra nézve leg-könnyebb ’s foganatosabb tanítás módja az, mikor az ő előttök lévő dolgokból vétetik az oktatás’ tárgya. Alkalmatos példája találatik az ilyen tanítás’ módjának, Hírmondónk’ 39-dik Darabjában : Mint lehet p. o. tsak egy durva posztóból készült ruhának szemlélése által is figyelmetességre ébreszteni a’ gyermek’ lelkét, ’s a’ szemei előtt lévő tárgyakról olyanokra is el-vezetni képzeldőssét, a’ mellyeket nem lát, ’s eképpen lassan lassan hozzá szoktatni a’ gondolko-

⁹ L. Kovács Sándor: *A soproni ev. lyceumi magyar társaság története. 1790—1890.* Sopron, 1890.

¹⁰ KORNIS i. h.

¹¹ TAKÁTS Sándor: *Péteri Takáts József.* Bp. 1890. 11. 1.

dáshoz, 's a' Meg-törttént dolgok' és a' Világ' fekvése' esméretének (az az a' Históriának és Geographiának) 's egyéb Tudományoknak is meg-izellítéséhez. Még nagyobb hasznát lehet e' szerént az Oskolákban is venni ezentúl a' Hírmondónak : úgymint a' mellynek olvasása által magok a' tanuló Iffjatskák is, jó Tanítóiknak útmutatása mellett, óhajtott épületet vehetnek egy olly közhasznú tudományban, melly még jókor széllyelebb tekinteti Őket a' Világban, s' eszközül szolgálhat jövődöbéli életek' módjának alkalmas választására, melly vajmi nagy nyereség!...''¹²

Tehát ismét visszaérteztünk a földrajzhoz és a történelemhez, ahhoz a kerethez, amelyet 1790 körül már áttört a korszellem a felvilágosult eszmék és a politika irányában. 1796-ban a bécsi *Magyar Hírmondó* ismét csak azok között a határok között mozog, amikor az újságolvasás hasznáról beszél, amint azt régen COMENIUS és követői tették : a szemléltetés fontosságát hangsúlyozták különösen a földrajz és a történelem tanításánál.

Az iskolai újságolvasás ezután egy ideig még fel-felbukkant különböző javaslatokban : az 1801-i felterjesztés már nem javasolja, és 1806-ra, a *Ratio Educationis* második kiadásából pedig már egészen hiányzik, és ezzel végleg el is tűnik iskoláinkból.¹³ A fenti adatok, ha csak mozaikszerűen is, de bizonyos képet adnak a XVIII. század utolsó évtizedének iskolai újságolvasásáról. Annyit mindenesetre elárulnak, hogy a pietistáktól indított mozgalom hazánkban éppen abban az időben lendült fel, nyilvánvalóan nemzeti hírlapirodalmunk kifejlődése következtében. E magyar nyelvű lapok ugyanis kiküszöbölték az iskolai újságolvasás elterjedését akadályozó két tényezőt : az érdeklődés hiányát, és azt, hogy a tanároknak nem volt anyagi lehetőségük az újságok előfizetésére. A magyar hírlapokat — mint láttuk a *Hadi Történetek*, illetve a bécsi *Magyar Hírmondó* esetében — ingyen küldték meg az iskoláknak és — főleg 1790 táján — az érdeklődés sem hiányzott irántuk : nemzeti nyelvük és tartalmuk időszerűsége feloldotta azt a közönyt, amellyel latin és német nyelvű elődeiknek szembe kellett nézniök. Jórészt ennek köszönhető, hogy az iskolai újságolvasás átlépte az addigi határokat : tanítók, tanárok, lelkészek nemcsak az ifjúságnak, hanem felnőtteknek is : mégpedig elsősorban a „szegényeknek” : mesterembereknek, legényeiknek, és — mint máshonnan tudjuk — egyes jegyzők parasztoknak is felolvasták az újságokat. A fentiekből valószínűnek látszik, hogy e szokás is az iskolai újságolvasásból fejlődhetett ki, és vált olyan jelentős eseménnyé, amelyre a kormányzatnak is fel kellett figyelnie. Az iskolai újságolvasásnak is szerepe volt abban, hogy a XVIII. század végén a magyar újságok közleményei — ha csak közvetve is — de eljutottak a néphez.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum. A könyvbarát tiszta, rendes külsejű könyveket kíván gyűjteményébe, de ugyanakkor nagy örömet okoz neki az olyan könyv, amely valamely híres ember hagyatékából származik, és magán viseli egykori tulajdonosának kezzenomát olyan formában, hogy az illető megjegyzéseket írt bele. És ez nem egy nagyunknak szokása volt. KAZINCZY Ferenc írja 1807. nov. 4-én Kis Jánosnak : „Most csak annyit könyvedről, mert még be nem firkáltam széleit, a mit csak az olly könyvekkel szoktam, a melyekből tanulni kell. Ha bé lesz firkálva, közleni fogom gondolatimat.”¹ Roppant érdekes TANCSECS *Hunnia függetlensége* (1847) c. könyvének az a példánya, amelyet Széchenyi István birtokolt és amelyet támadó

¹² *Magy. Hírmondó* 1796. jún. 17.

¹³ MÁTF i. m. 7—8. l.

¹ *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiadta VÁCZY János. V. köt. 213. l. (A továbbiakban *Levelezés.*)